

UOT 376

A.A.Mürsəlova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
loqoped55@mail.ru

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN NİTQ İNKİŞAFINDA ƏMƏK TƏLİMİNİN ROLU HAQQINDA

Açar sözlər: əmək təlimi, sağlamlıq imkanları məhdud, şəxsiyyətin formalaşması, psixoloji hazırlıq, əmək bacarıqları

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların əqli və fiziki inkişafı xüsusi pedaqogika, psixologiya, linqvistika və sosiologiyanın ən aktual məsələlərin biridir. Tədqiqatçıların əksəriyyəti bu kateqoriyalı uşaqların ümumi inkişafında təlim-tərbiyənin xüsusi rol oynamasını qeyd etmişlər.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim-tərbiyə prosesində tədris fənlərinin, xüsusilə də əmək təliminin rolunu qeyd edən tədqiqatçılardan görkəmli rus defektoloqu V.P.Kaşenko (1870-1943) əlil uşaqların əməyini ilk növbədə böyüməkdə olan orqanizmin əzələ fəaliyyətinə olan ehtiyaclarını ödəmək vasitəsi hesab edirdi. O, 30-40-cı illərdə “Pedaqoji korreksiya” kitabında anormal uşağın korreksiyasında əməyin rolunu yüksək qiymətləndirərək uşağın əmək fəaliyyətini onun təkcə peşə təhsilinin deyil, həm də sosial tərbiyəsinin mənbəyi kimi əsaslandırmışdır.

A.A.Мурсалова

О РОЛИ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Ключевые слова: трудовое обучение, ограниченные возможности здоровья, формирование личности, психологическая подготовка, трудовые умения

Психическое и физическое развитие детей с ограниченными возможностями здоровья является одним из наиболее актуальных вопросов специальной педагогики, психологии, лингвистики и социологии. Большинство исследователей отмечают особую роль воспитания в общем развитии детей этой категории.

Среди исследователей, отметивших роль учебных предметов, особенно трудового обучения, в образовательном процессе детей с ограниченными возможностями здоровья, российский дефектолог В.П.Кашенко (1870-1943) рассматривал труд детей-инвалидов прежде всего как средство удовлетворения потребности растущего организма в мышечной деятельности. В 1930-х и 1940-х годах в своей книге «Педагогическая коррекция» он высоко оценил роль труда в исправлении аномального ребенка и обосновал трудовую деятельность ребенка как источник не только его профессионального образования, но и его социального воспитания.

A.A.Mursalova

ON THE ROLE OF LABOR EDUCATION IN THE SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES

Keywords: labor training, limited health opportunities, personality formation, psychological preparation, work skills

The mental and physical development of children with disabilities is one of the most pressing issues of special pedagogy, psychology, linguistics and sociology. Most researchers note the special role of education in the overall development of children in this category.

Among the researchers who noted the role of educational subjects, especially labor education, in the educational process of children with disabilities, the Russian defectologist V.P. Kashchenko (1870-1943) considered the work of disabled children primarily as a means of satisfying the needs of a growing organism for muscular activity. In the 1930s and 1940s, in his book "Pedagogical Correction", he highly appreciated the role of labor in the correction of an abnormal child and substantiated the labor activity of the child as a source not only of his professional education, but also of his social education.

Məlumdur ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar kateqoriyasına: əqli gerilikli, psixi inkişaf ləngliyi, eşitmə, görmə, dayaq-hərəkət aparatı çatışmazlıqları olan, həmçinin nitq pozulmaları, emosional-iradi, hərəkət sahə, mürəkkəb inkişaf və davranış pozulmaları olan, ağır xroniki somatofiziki xəstəlikli uşaqlar daxildir.

Onlar xüsusi (korreksiyaedici) təhsilə və tərbiyəyə ehtiyacı olan, psixofiziki inkişafında geriləmə və zəifliyi olan uşaqlardır.

Tədqiqatlara görə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda nitqin inkişafı normal ilə eyni formalaşma qanunauyğunluqlarına malik olsa da, bir sıra aşağıdakı xüsusiyyətlərlə fərqlənirlər:

- bu uşaqların əksəriyyətində nitq inkişafının müddətində kənarçıxmalar və bu prosesin özünəməxsus inkişafı qeyd edilir;
- sağlam həmyaşdaları ilə müqayisədə onlarda müxtəlif nitq inkişaf pozuntuları nisbətən daha çox rast gəlinir;
- nitq inkişaf pozulmaları, o cümlədən onun mürəkkəb formaları olan uşaqların sayı durmadan artır.

-onların əksəriyyətində informasiyanı qəbul etmək və onu emal etmək bacarığının pozulması ilə bağlı nitq fəaliyyətinin sistemli pozulmalarının mövcud tipik təzahürləri özünü göstərir

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda nitqin inkişafsızlığı və ya müxtəlif nitq çatışmazlıqları üstünlük təşkil edir.

Nitq çatışmazlıqlarının korreksiya və kompensasiyası, ünsiyyət vərdiş

və bacarıqlarının formalaşdırılması təhsil sisteminin spesifik həlqələrindən biri olan xüsusi (korreksiya) məktəblərdə praktiki olaraq bütün tədris fənləri üzrə dərslərdə həyata keçirilir.

Məktəbdə tədris olunan ana dili dərsləri bütün tədris, təlim və tərbiyə iş sistemi də böyük əhəmiyyətə malikdir. Ana dilinin oxu, nitq inkişafı və qrammatika kimi ayrı-ayrılıqda tədrisi şagirdlərin ümumi inkişafını, ətraf aləm haqqında dünyagörüşünü nəzərəcarpacaq dərəcədə genişləndirməklə yanaşı, həm də doğma dilin semantik, leksik, fonetik qrammatik qanunlarını mənimsəməkdə müstəsna rol oynayır. Uşaqlar insanlar, onların həyat tərzi, fəaliyyəti, təbiət haqqında bilik, bacarıq və vərdislər əldə edirlər.

Riyaziyyat dərslərində müəllim şagirdlərin riyazi nitqinin inkişaf etdirilməsi, onun riyazi lüğətinin (riyazi terminlər, ifadələrlə) zənginləşdirilməsi üzrə də iş aparır. Müşahidələr göstərir ki, riyazi nitqin dəqiqliyi, konkret və lakonikliyi riyazi anlayışların inkişafına müsbət təsir göstərir və bir məsələnin, nümunənin həlli yolunu yazmaq (nəql etmək) bacarığının formalaşmasına, riyazi əməliyyatların şüurlu olaraq yerinə yetirilməsinə kömək edir.

Nitqin inkişafında təsviri sənət dərsləri də istisna deyil. Bu dərslər əyləncəli və ifadəli olduqları üçün uşaqlarda artan maraq oyadır və öz-özünə nitq fəaliyyətini stimullaşdırır. Rəsm dərsləri digər tədris fənləri ilə birgə uşaq şəxsiyyətinin, onun nitqinin formalaşmasına uğurlu təsir göstərir.

Xüsusi məktəbdə əmək təlimi dərsləri bütün tədris və tərbiyə iş sistemində çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Uşaqların əmək təlimi onların əlçatan əmək fəaliyyətlərinə cəlb edilməsini və onlarda böyükklərin əməyinə emosional-pozitiv münasibətin formalaşmasını nəzərdə tutur. Əmək tərbiyəsinin əsas vəzifəsi uşaqlarda vicdanla işləmək ehtiyacını formalaşdırmaq, istehsalda iştirak etmək üçün zəruri olan əmək vərdislərinə və istehsalat təcrübəsinə mənimsəməyə kömək etməkdir.

Əmək bütövlükdə uşağın tərbiyəsinə: onun əqli, fiziki, əxlaqi və estetik inkişafına təsir göstərir. Əmək təlimi sayəsində uşaqlarda fikir dairəsi genişlənir, idrak qabiliyyətləri təkmilləşdirilir, müqayisə, təhlil və tərkib, ümumiləşdirmə, konkretləşdirmə kimi təfəkkür fəaliyyətinin əsas prosesləri formalaşır.

Əmək tərbiyəsi prosesində uşaqlarda əməyin gözəlliyini və dəyişdirici gücünü dərk etmək və hiss etmək, gözəl şeylər yaratmaq bacarığı formalaşır. Uşaqların işi üçün uyğun şərait yaradılrsa, estetik tərbiyədə uğur əldə edilə bilər. Əməyin düzgün təşkili şagirdlərin bədən tərbiyəsinə də kömək edir: qolların, çiyinlərin və ayaqların əzələləri inkişaf edir, düzgün qamət, yerləş inkişaf edir; bütövlükdə bədən güclənir və nəhayət, əmək yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşması prosesində ən mühüm amil kimi uşaqlarda əməyə hörmət, onun ictimai əhəmiyyətini anlamaq və bu kimi xüsusiyyətləri inkişaf etdirir.

Əmək təlimi dərslərində nitq inkişafı üzrə işin əsas məzmununa ətraf aləm və hadisələri haqqında təsəvvür dairəsini genişləndirmək, şagirdlərin nitq motivasiyasını daim artırmaq, eyni zamanda şifahi nitqin bütün aspektlərini (fonemik, leksik, qrammatik) inkişaf etdirmək, fikrin daha aydın və dolğun ifadəsi üçün linqvistik bazasını təşkil etmək, məktəblilərə rəhbərlik mülahizələrini tərtib etmək bacarığı təlim etdirilir.

Beləliklə də, xüsusi təhsil şəraitində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların nitqin əmək təlimi dərslərində korreksiya və inkişafetdirici təlimi, eyni zamanda idrak proseslərinin və şəxsiyyətin inkişaf çatışmazlıqlarını aradan qaldırmağa və onların sosiallaşmasına kömək edir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların əqli və fiziki inkişafı xüsusi pedaqogika, psixologiya, linqvistika və sosiologiyanın ən aktual məsələlərindən biridir. Tədqiqatçıların əksəriyyəti bu kateqoriyalı uşaqların ümumi inkişafında təlim-tərbiyənin xüsusi rol oynamasını qeyd etmişlər.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim-tərbiyə prosesində tədris fənlərinin, xüsusilə də əmək təliminin rolunu qeyd edən tədqiqatçılardan görkəmli rus defektoloqu V.P.Kaşenko (1870-1943) əlil uşaqların əməyini ilk növbədə böyüməkdə olan orqanizmin əzələ fəaliyyətinə olan ehtiyaclarını ödəmək vasitəsi hesab edirdi. O, 30-40-cı illərdə "Pedaqoji korreksiya" kitabında anormal uşağın korreksiyasında əməyin rolunu yüksək qiymətləndirərək uşağın əmək fəaliyyətini onun tək-cə peşə təhsilinin deyil, həm də sosial tərbiyəsinin mənbəyi kimi əsaslandırmışdır. V.P.Kaşenko əmək təlimi sayəsində inkişafı pozulmuş uşaqların tərbiyəsində aşağıdakı müsbət dəyişikliklərin baş verdiyini qeyd edirdi:

- ümumi iş qabiliyyətinin təzahürü və inkişafı; V.P.Kaşenko inkişaf pozulması olan uşağa maraqlı "şəxsi təşəbbüs göstərmək ehtiyacı ilə bağlı" imkanın verilməsinin vacibliyini qeyd edirdi:

- işdə ardıcılıq, dözümlülüyün inkişafı və diqqətin konsentrasiyası; V.P.Kaşenko yarım saatdan bir neçə gün və həftəyə qədər uzunmüddətli tapşırıqların verilməsini təklif edirdi.

- maraqlı mədəniyyətinin inkişafı; Əmək təlimi vasitəsilə uşaq arzuolunmaz, mənfi maraqlardan uzaqlaşır, onda yeni maraqlar formalaşır;

- ümumi fəallığın xüsusilə passiv uşaqlarda inkişafı (1).

S.Y.Rubinşteynə görə, əmək təlimi şəxsiyyətin formalaşmasında ən mühüm vasitə kimi qəbul edilməlidir. O, bunu bütün uşaq və yeniyetmələrə şamil edir, xüsusilə də, zəif və ya ağır sinir sistemi pozulması olan uşaqlarla münasibətdə onun çox əhəmiyyətli bir korreksiya, bərpaedici vasitə hesab edirdi. Müəllif atipik uşaqların bütün kateqoriyalarının eyni dərəcədə əmək bacarıqlarını mənimsəyə bilmədiyini, buna görə də əmək tərbiyəsinin bu və ya digər vəzifəsinin xarakteri və həlli səviyyəsinin uşaqda qüsurun təbiəti və dərəcəsindən asılılığını vurğulamışdır.

S.Y.Rubinsteyn əmək təlimi prosesinin intellekt çatışmazlığı olan uşaqlarda özünənəzarət, özünəhərmət və bacarıqların daha yaxşı inkişaf etdiyini, verilən tapşırığı düzgün yerinə yetirməyi bacardıqda böyük məmnuniyyət hissi keçirdiyini qeyd edirdi.

G.M.Dulnev əqli cəhətdən zəif olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək təlimi və tərbiyəsi prosesində idrak proseslərin inkişafı, şəxsiyyətin formalaşmasının demək olar ki, hamı tərəfindən qəbul edildiyini qeyd edirdi. O, xüsusi uşaq bağçası və məktəblərdə uşaq fəaliyyətini müşahidə edərək əmək prosesində öz fəaliyyətinə tənqidi yanaşma, məqsədyönlülük, müstəqillik və özünənəzarət kimi şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasının çətinliyini, lakin əmək dərslərində nə isə etmək imkanının uşağı daha çox cəlb etdiyinin əhəmiyyətini göstərirdi.

G.M.Dülnevə görə, uşaq yerinə yetirdiyi tapşırıqda qüsurlar aşkar etdikdə, o, dərhal etdiyi səhv barədə fikirləşir və bu gələcəkdə onu öz hərəkətlərinin gedişatını daha yaxından izləməyə sövq edir.

Əmək təlimi sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin ətraf aləm haqqında qeyri-müəyyən bilik və anlayışlarını konkretləşdirməyə və islah etməyə kömək edir. Əmək prosesində şagird materialların, alətlərin xassələri ilə tanış olur, onları müqayisə edir və onlar arasında əlaqə qurur, işlərini planlaşdırarkən o, öz təxəyyülündə gələcək obyektə canlandırır və bu da öz növbəsində onun təkəllübünün inkişafına təkan verir. Sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlər arasında emosional-iradi və hərəkət sahəsi inkişaf etməyən uşaqlar vardır. İ.V.Vopilova belə hesab edir ki, əmək fəaliyyətinin ritmi, müəyyən iş rejiminə riayət edilməsi hərəkət qüsurlarının aradan qaldırılmasına, emosional-iradəli sferasının formalaşmasına güclü təsir göstərir. Bundan əlavə, əmək tapşırıqlarının bölüşdürülməsinə fərdi yanaşma yalnız əsas qüsurları deyil, həm də onların yaratdığı nəticələri – ikincili çatışmazlıqları aradan qaldırmağa kömək edir (2).

A.A.Qnatyuk hesab edir ki, əməyə psixoloji hazırlıq prosesində hiss orqanlarının və dayaq-hərəkət aparatının inkişafına, eşitmə, müşahidə etmə, təhlil etmə bacarığının tərbiyəsinə, məkan və kəmiyyət təsvirlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, stimullara – hərəkətlərin düzgünlüyünə və koordinasiyasına, analizatorların qarşılıqlı əlaqəsinə, özünü-tənzimləmə və nəzarətə yüksək həssaslığı təmin edəcəkdir. Xüsusi məktəbdə bu vəzifə xüsusilə aktualdır, çünki atipik uşağın sensomotor mədəniyyəti bir o qədər də yüksək olmur. Sensomotor qüsurların aradan qaldırılması əl əməyi dərslərində, praktik məşğələ prosesində, məktəb ərazisində və ya şagirdlərin bütün zəruri əmək bacarıqlarına yiyələnmələrini nəzərdə tutan hər hansı digər praktik əmək fəaliyyətinin gedişində həyata keçirilir (3).

Əmək təlimi və ev işləri prosesində uşaqlar kollektiv əməyin ilk təcrübəsini əldə edirlər. Əmək prosesində idrak maraqları inkişaf etdirilir,

sinifdə əldə edilən biliklər möhkəmlənir.

Fənn dərsləri şagirdləri ətrafdakı reallıqla, şəhər və kənddəki insanların işi ilə tanış etməyi nəzərdə tutur. Əmək dərslərində sinifdə əldə edilən bilik və bacarıqlardan istifadə olunur. Əmək və təlim arasındakı bu əlaqə tədris materialının daha şüurlu mənimsənilməsinə, şagirdlərin nitqinin zənginləşməsinə və təfəkkürünün inkişafına səbəb olur.

Şagirdin bütün növ əmək fəaliyyəti onların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Əmək obyektlərini seçərkən və tələbələr arasında əmək tapşırıqlarını bölüşdürərkən onların iş hazırlığını, sağlamlıq vəziyyətini, maraqlarını nəzərə almaq lazımdır.

Şagirdlərdə əməyə maraq və istək çox vaxt olmur. Çünki bir çox uşaqlarda əzələlərin zəifliyi, xırda əzələlərin qeyri-kafi inkişafı, hərəkətlərin qeyri-kamil koordinasiyası, maraq və diqqətin qeyri-sabitliyi, həmçinin əmək vərdişlərinin yetərlənməsinə mənimsənilməməsi uşaqların tez yorulmasına və nəticə etibarilə istəksizliyinə səbəb olur.

A.İ.Çurkina əmək təlimində korreksiya yönümlülük prinsipinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı şərtlərin yerinə yetirilməsinin həlledici əhəmiyyətini qeyd edir:

- hər bir dərslərin kompleks korreksiya- inkişafetdirici və tərbiyəedici vəzifələri planlaşdırılması;
- dərslərin məzmununu verilən tapşırıqlara müvafiq olması;
- korreksiya problemlərinin həlli üçün mikro mərhələləri, pedaqoji situasiyaları əhatə edən optimal dərslərin strukturunun seçilməsi;
- tədrisin rəşional üsullarına nəzarətin tətbiqi;
- şagirdlərdə fərqli yanaşmanın həyata keçirilməsi;
- təlim və tərbiyə üçün ən əlverişli məktəb-gigiyenik, tədris-maddi, estetik və mənəvi-psixoloji şəraitin yaradılması;
- şagirdlərə qarşı korreksiya tədbirlərinin davamlılığı və müddəti;
- orta səviyyədə başlayaraq əmək təliminin peşəkarlaşdırılması;
- əmək təlimi dərslərində korreksiya və tərbiyə işinin səmərəliliyinin sistemli təhlili (4).

Tədqiqatçıların əksəriyyəti (L.S.Volkova, V.İ.Selevestrov, L.Q.Paramonova, T.B.Çirkina, N.A.Çeveleva və b.) əmək təliminin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların nitq inkişafında rolunu yüksək qiymətləndirirdilər. Onlar əmək fəaliyyətinin düzgün nitqli ünsiyyətin təşkili üçün münbit şərait yaratdığını, real obyektlər haqqında bilik və təsəvvürlərin formalaşdırıldığını, danışmaq və nitqi fəallaşdırmaq imkanlarını genişləndirdiyini qeyd edirdilər. Onların fikrinə görə, uşaqların əmək tapşırıqlarını yerinə yetirmə və əmək fəaliyyətini müşahidə gedişində korreksiya vəzifələri həyata keçirilir: böyüklərin nitqinə diqqət, izahı dinləmək, müstəqil nitq bacarıqları inkişaf edir və təkmilləşir.

Görkəmli Azərbaycan psixoloqları Ə.Ə.Əlizadə və Ə.S.Bayramov əmək fəaliyyətinin uşaqlarda kollektivçiliyin, ünsiyyət və şəxsiyyətin inkişafında çox böyük rol oynadığını, onun monoloji və dialoji nitqinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdığını: "...kollektivdə eyni vaxtda icra olunan iş (şagirdlərin sinif yoldaşlarının cavabını şərh edir, ona əlavələr edir və düzəlişlər verirlər" kimi qeyd etmişlər.

Beləliklə də, əmək təliminin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların nitqinin inkişaf və korreksiyasında, eyni zamanda idrak proseslərinin və şəxsiyyətin inkişafında rolu tədqiqatçıların əksəriyyəti tərəfindən təsdiq və qəbul edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Дульнев Г.М.* Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. М.: Просвещение, 1981, 343 с.
2. *Жидкина Т.С.* Методика преподавания ручного труда в младших классах коррекционной школы VIII вида: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2005, 192 с.
3. *Зыкова Т.С.* Методика предметно-практического обучения в школе для глухих детей: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. зав. М.: Академия, 2002, 176 с.
4. *Мирский С.Л.* Индивидуальный подход к учащимся вспомогательной школы в трудовом обучении. М.: Педагогика, 1990, 104 с.

Redaksiyaya daxil olub 28.01.2023